

Pričevanja iz Boršnikovih zadnjih let

Med dokumenti, ki jih hrani v Boršnikovi mapi Arhiv i muzej Hrvatskog narodnog kazališta v Zagrebu, v fotokopijah pa od lanskega leta tudi Slovenski gledališki muzej v Ljubljani, je nekaj pričevanj o igralčevih zadnjih letih in o prvih mesecih po njegovi smrti — pričevanj, ki vsebujejo zanimivo gradivo, četudi so malo vzpodbudna in tudi ne prav častna za ocenitev naših takratnih gledaliških, pa tudi splošnih kulturnopolitičnih razmer.

Ti dokumenti — večidel pisma, naslovljena intendantu Tresčecu v letih 1913 in 1914, iz leta 1919 pa uradni dopis Slovenskega gledališkega konzorcija in koncept odgovora tedanjega zagrebskega intendanta Hreljanovića — razkrivajo nekatera doslej malo znana dejstva in dajejo bodočemu raziskovalcu Boršnikovega življenja pobudo za nadaljnja iskanja. Med pričevanji v teh spisih bi želeli v tej naši delni objavi ohranjenega gradiva podčrtati zlasti naslednja:

1. Koncept intendantovega uradnega dopisa, ki je starejši kakor ohranjena Boršnikova pisma (dopis je brez datuma, druga roka pa mu je dala tekočo št. 139 in letnico 1912) zadeva nameravano Boršnikovo upokojitve, vendar je (tako kakor tudi naslednja Boršnikova pisma) toliko zastrt, da ne dopušča jasne opredelitve, kdo je dal prvi povod za tako odločitev — igralec sam po svoji volji ali na pritisk uprave. Dopis se začneja z intendantovo ugotovitvijo, da »usljed nekih čisto fizičkih nedostataka te Vaših privatnih okolnosti nisu se ispunile predpostavke pod kojima je sklopljen Vaš novi ugovor«, o čemer sta igralec in gledališki šef očitno že prej razpravljala. Boršnik je v (neohranjenem) pismu, ki ga intendant omenja, govoril o odhodu iz zagrebskega odra, nakar mu je ta »dao ponuditi mjesto artističkog ravnatelja osječkog kazališta«, vendar je Boršnik to mesto po informaciji ravnatelja Bacha »izvolil odkloniti« in je hkrati izjavil, da se namerava po svoji tridesetletnici (decembra 1912) »povučiti«. Četudi intendant vljudno obžaluje tako igralčevo odločitev (zlasti to, da je odklonil vodstvo »drugog hrvatskog kazališta«, je vendarle pripravljen sporazumno razveljaviti pogodbo.

2. Temu dopisu je očitno sledil še drugi (odposlan decembra 1912) in nanj se Boršnik sklicuje v (nedatiranem) pismu, ki pa ga je pisal vsekakor v začetku leta 1913. V tem dopisu, pravi, je bilo »sa 1. 7. 1913 donekle stavljeno u izgled moje umirovljenje«. Pomembna je v tem pismu Boršnikova odločna in samozavestna izjava: »Pozvan sam bio u zagrebački engagement, da udarim temelj modernom, realističkom pravcu. — Svi moji g. g. dosadnji šefovi, sva štampa i općinstvo priznali su mi nebrojno moj zdušni i uspjeti rad oko te zadače.«

3. Naslednje ohranjeno pismo je bilo odposlano iz Ljubljane, kjer je Boršnik tisto sezono znova igral in tudi režiral (med drugim Funtkovo »Tekmo« in Strindbergovega »Očeta«) 6. februarja 1914. V tem pismu prosi Boršnik zagrebskega intendanta, naj bi mu dovolil »zadnju predstavu 29. 3. 1914 prirediti kao oprostnu večer u svoju korist«. Tresčec je zapisal na rob tega pisma »nemam ništa protiv«, o tem pa je takoj obvestil tudi prosilca, saj se Boršnik že štiri dni po prvem pismu (10. febr. 1914) za tak pristanek zahvaljuje. Zanimiva in bridka je še izjava ob koncu tega pisma, ki ga je pisal slovenski igralec iz domačega gledališča, kjer je po daljšem presledku spet delal: »Tu jest svaki rad isključen, te jedva čekam svršetka sezone.«

4. Boršniku se je želja prav kmalu izpolnila: 29. marca 1914 je imel poslovljno predstavo v Ljubljani, vendar mu življenje tudi po povratku v Zagreb ni bilo lahko. Pismo, odposlano intendantu iz Zagreba 16. maja 1914, ima samo štiri vrstice: »Pošto je odbor mir. fonda ponovno odbio moju molbu za penziju — čekam daljnih naredba i naloga Vaše velemožnosti. Sa najdubljim štovanjem...« To je že začetek umika, ki ga naslednje pismo, odposlano dva tedna kasneje, samo potrjuje in stopnjuje.

5. To pismo, datirano 3. junija 1914, je že zaskrbljeno in pretresljivo: kaj bo z njim, če prošnja za pokojnino ne bo rešena? Govori o prošnji za avdienco »kod preuzvišenog gospodina bana«. Medtem ko je igralec v prej citiranem (nedatiranem) pismu še ponosno zapisal »ne radi se tu o mojoj eksistenciji«, razodeva ta list že skrb, da ne ostane (glej faksimile) po enaintridesetletnem službovanju »bez kruha i krova«. Boršnikova zaskrbljenost je bila toliko bolj upravičena, ker je bilo nerešeno vprašanje, ali mu bodo priznali enajst ljubljanskih let, kot kaže njegova prošnja z dne

gospodina bana, da mi podoben
smjerno molbu, da nakon
tridesetijednogodišnje službe,
ne postanem bez kruha i kruva.
M nadi, da će ^{me} Vaša velemožnost
mzdi pod svoji moćnu zaštitu,
bilježim se sa najodličnijim
štovanjem

J. Borštnik

Zagreb 3/6. 1914

Borštnikovo pismo zagreškemu intendantu

5. maja 1914 — brez teh let pa bi bila njegova službena doba kajpada veliko prekratka za nameravano (zaželeno ali sugerirano?) upokojitev.

6. Kljub razočaranju prejšnjega leta, ko je komaj čakal konca sezone, pa je Borštnik poleti 1914 — po malo vzpodbudni situaciji, v kakršni je bil v Zagrebu — znova mislil na Ljubljano. Vendar: spričo razmer mu je bila tudi ta zaprta. O tem je obvestil 14. avgusta 1914 zagreškega intendanta: »G. deželni glavar mi piše, da su i priprave za buduću sezonu u ovo ratno doba isključene. — Moleć Vašu velemožnost i nadaljne Vaše naklonosti i zaštite bilježim se sa najdubljim štovanjem.« O tem govori tudi uradni dopis kranjskega deželnega glavarja Sušteršiča zagreškemu intendantu, češ da so se »vršila izključno le neobvezna pogajanja« in da zaradi izbruha vojne ne more v tej zadevi ničesar ukreniti, o čemer da je obvestil že tudi Borštnika samega.

Dokumenti iz srede avgusta 1914 so zadnji, ki govore o nameravani Borštnikovi upokojitvi. Spričo vojnih razmer je bil igralec verjetno brez pomislekov pripravljen za redno delo v Zagrebu, posebej še, ker je ostala Ljubljana brez svojega poklicnega odra.

5-121
SLOVENSKI
GLEDAŠKI KONSORCIJ
V LJUBLJANI

V Ljubljani, dne 4. novembra 1919.

P. n.

KRALJEVO ZEMALJSKO KAZALIŠTE

ZAGREB.

Mestni pogrebni zavod v Ljubljani nam je predložil račun pogrebnih stroškov po pok. gospodu Ignacijju Borštniku, članu Vašega p. n. kazališta, v iznosu K. 4088.90

Prosim Vas, da bi nam blagovolili sporočiti, kako nameravate te stroške poravnati, da zamoremo obvestiti pogrebni zavod.

Prilakujemo Vašega cenjenega sporočila in bilježico

Z odličnim spoštovanjem

Sramotni dopis Slovenskega gledališkega konzorcija Hrvatskemu deželnemu gledališču ob Borštnikovi smrti

Ohranjena pa sta v tej mapi dva še bridkejša dokumenta, ki predstavljata kaj malo časten epilog kroniki Borštnikovega življenja med Zagrebom in Ljubljano:

7. Šest tednov po smrti slovenskega igralca, ki je res dal veliko svojih sil hrvatskemu gledališču, pa se znova vračal na ljubljanski oder, je poslal Slovenski gledališki konzorcij Kraljevemu deželnemu gledališču v Zagreb sramoten dopis (glej faksimile) s katerim mu sporoča račun ljubljanskega pogrebnega zavoda in terja hkrati zagotovo, da namerava zagrebško gledališče te stroške poravnati...

320
1919

Škribo
Kolegijom gladiškom
Konsorem

u Ljubljani

Na Vaš odgovor dat 27. septembra 1919. g. -
možnost da bi bilo ^{gledano} ~~možnost~~
možnost ~~možnost~~ ^{možnost} ~~možnost~~
da nam se je dopustilo
~~da nam se je dopustilo~~
da preuzmemo na nas ~~na nas~~
puno ~~na nas~~ ^{na nas} ~~na nas~~
~~na nas~~ ^{na nas} ~~na nas~~
Kop je ~~na nas~~ ^{na nas} ~~na nas~~
na nas ~~na nas~~ ^{na nas} ~~na nas~~
na nas ~~na nas~~ ^{na nas} ~~na nas~~

Da nam je stajalo sluzbu
od 27. septembra
~~da nam je stajalo~~
Zagrebada ~~zagrebada~~
na se tu ~~na se~~
~~na se~~ prema ~~na se~~
citavi ~~citavi~~
drugi ~~drugi~~
te ~~te~~
oflunde ~~oflunde~~
ili u ~~ili u~~
Cerkve -

Tralo ne žaloh
ne možemo ovaj ~~ovaj~~
priznati ~~priznati~~
francijem ~~francijem~~
naručiti ~~naručiti~~
bramo prije ~~bramo~~
iskrta ~~iskrta~~
K. ~~K.~~
intendanti

Koncept odgovora zagreškoga intendanta Hreljanovića, pisan z roko dramskega ravnatelja Bacha

Ljubljanska impertinenca je očitno razjarila zagrebškega intendanta Hreljanovića, ki je nekaj dni po prejemu dal napisati na hrbtno stran tega pisma koncept svojega odgovora. Odgovor, pisan najbrž po diktatu z roko dramskega ravnatelja Josipa Bacha, je narekovala komaj zadrževana besnost, o kateri priča že pisava (glej faksimile), vendar hkrati vzvišena umirjenost in fina ironija, namenjena ljubljanskim gledališkim veljakom. Koncept, ki ga objavljamo tudi v izvirniku, bi se glasil po naše:

Slavnemu gledališkemu konzorciju v Ljubljani.

Na Vaš cenjeni dopis od 4. novembra tl. Vam sporočamo, da bi se imeli za posebno počaščene, ko bi nam bilo dovoljeno prevzeti na svoje stroške pokop Vašega odličnega rojaka (prvotno: slovenskega igralskega prvaka, op. p.) Ignacija Borštnika, ki je bil celih petindvajset let eden prvih članov Kr. deželnega hrvatskega gledališča v Zagrebu.

Ko bi nas bil slavni naslov dne 23. septembra (dan Borštnikove smrti, op. p.) obvestil, naj bi zagrebško gledališče prevzelo nase to čast, bi podpisana uprava oskrbela ves sprevod s povsem drugačnim razporedom in posmrtno ostanke bi bili dali prenesti ali v Zagreb ali v Cerklje (Borštnikov rojstni kraj, op. p.).

Tako pa žal ne moremo priznati tega računa, kajti sprevod ni bil naročen z našo vednostjo, saj bi bili morali dobiti prej dovoljenje kr. deželne vlade.

Zagreb, 9. novembra 1919. Intendant (Guido pl. Hreljanović).

Da bi kolikor mogoče osvetlili okoliščine, v kakršnih so nastali ti dokumenti, smo zaprosili za mnenje še ravnatelja Arhiva i muzeja HNK v Zagrebu dr. Slavka Batušića, pregledali smo sejne zapisnike konzorcija iz tistega časa v SGM in vprašali še, kaj povedo računske knjige takratnega pogrebnege zavoda v Ljubljani.

Dr. Batušić je potrdil naše mnenje, da se je zaradi izbruha vojne Borštnikova nameravana upokojitev pač odložila, saj je ostal tudi še naprej na seznamu rednih članov Drame HNK. Pomembno pa je njegovo mnenje o vzrokih, ki so vprašanje upokojitve sprožili, zato navajamo tozadevni odstavek iz pisma (3. junija 1966) v

Odkritje Borštnikovega nagrobnika na ljubljanskem pokopališču 1930. leta

celoti: »Pismo intendanta Vladimira Tresčeca-Branjskog iz 1912 tipično je za njegov autokratsko-birokratski način. Vidi se, da on hoće Borštnika staviti u penziju (premda je tada imao tek 54 godina), pa to obrazlaže nekim nejasnim aluzijama. Pozadina je možda u tome, što je dolazilo do trenja između B-a kao redatelja i Ive Raića također kao redatelja. Raić se 1909 vratio u Zgb. iz Berlina, Hamburga i Praga, s novim iskustvima i mladošću (27. god.). Tresčec ga je forsirao, — a sam mi je Raić pripovijedao da je imao s B. sukobe zbog njegovog oporog karaktera. Od dolaska Raića, B. manje režira. To je fakat.«

Drugi vir, arhiv SGM, hrani zapisnik seje konzorcija, ki je bila sklicana na dan smrti, 23. septembra 1919, z eno samo točko dnevnega reda: Borštnik. Iz tega zapisnika izvemo, da »smrt g. Ign. Borštnika se vzela z obžalovanjem na znanje«, odredili so, da se postavi v vestibulu Drame katafalk, da ostane dramsko gledališče tri dni zaprto, operno pa samo na dan pogreba, da »nadgrobní govor izreče« dramaturg Golia v imenu konzorcija, Danilo pa v imenu dramskega osebja. Najpomembnejši pa je za nas tale sklep seje: »Pogreb: stroške pogreba nosi slov. gled. konzorcij ter se bo skušalo od Zgb. dobiti 1/2 stroškov.« To se pravi, da so imeli prvi dan še namen plačati vse in samo »skušali« bi dobiti polovico povrnjeno, da pa bi si zagotovili vsaj to, so izsiljevali — ves znesek!

In še zadnja beseda v tej nečastni pravdi za Borštnika: iz ohranjenih knjig takratnega pogrebnega zavoda ni mogoče določiti dneva, ugotovljeno pa je, da je račun, verjetno še v novembru, poravnal — Slovenski gledališki konzorcij.

Ne glede na to, da se je nazadnje vse poravnalo, sta vendarle tako nameravana Borštnikova upokojitev 1912 kakor izsiljevanje ob njegoví smrti dva kar se da nečastna dokumenta — prvi za zagrebške, drugi za ljubljanske gledališke razmere tistega časa. Vendar je čas zastrl vse to, čez deset let so odkrili na ljubljanskem pokopališču nagrobni spomenik Borštniku in Verovšku in povabili k tej slovesnosti, ki je bila 1. novembra 1930, tudi zastopnika zagrebškega gledališča. Prišel je in govoril na grobu Borštnikov dolgoletni sodelavec in prijatelj, slovenski igravec Hinko Nučič, ki je dal po spletkah v ljubljanskem mestu prav tako dober del svojih sil hrvatskemu gledališču v Zagrebu.

(dm)

Quelques données sur les dernières années de la vie de Borštnik

Le matériel publié nous informe de l'intention de mettre l'acteur slovène Ignac Borštnik (1858—1919) à la retraite immédiatement avant la première guerre mondiale lorsqu'il était employé au théâtre croate de Zagreb. La première guerre mondiale empêche la réalisation de cette intention, mais ces documents nous révèlent les conditions existantes et les factures qui voulaient reléguer Borštnik à l'arrière-plan.

La seconde partie de ces documents est encore beaucoup plus honteuse. Tandis que la première partie ne fait pas honneur au théâtre de Zagreb, la seconde nous révèle les extorsions honteuses des personnalités du théâtre slovène qui ne voulaient point régler les frais funéraires de l'acteur qui avait certes consacré une partie de ses forces au théâtre de Zagreb mais qui était pourtant issu du théâtre slovène où il retournait sans cesse.